
WPROWADZENIE

1. PROBLEMY BADAWCZE

Zbrodnie przeciwko ludzkości obok zbrodni ludobójstwa, zbrodni wojennych oraz zbrodni agresji powszechnie zalicza się do najpoważniejszych zbrodni prawa międzynarodowego. W preambule Statutu Rzymskiego Międzynarodowego Trybunału Karnego (dalej: StMTK) czytamy, że tego typu poważne zbrodnie zagrażają pokojowi, bezpieczeństwu i pomyślności świata.

Jako motto niniejszej pracy przyjęto stwierdzenie pochodzące z wyników badań przeprowadzonych przez 42-osobowy zespół ekspertów pod kierunkiem Mahmouda Cherifa Bassiouniego, wedle których w latach 1948–2008 na świecie miało dojść do 310 konfliktów zbrojnych, które pochłonęły ok. 100 mln ofiar. Podczas każdego z tych konfliktów popełniane były zbrodnie przeciwko ludzkości¹. Doświadczenia historii zarówno tej odległej, jak i współczesnej uczą, że zbrodnie przeciwko ludzkości towarzyszą większości konfliktów zbrojnych, tych o międzynarodowym i niemiędzynarodowym charakterze. Wciąż bowiem wybuchają konflikty zbrojne, w których dochodzi do regularnych i masowych ataków na ludność cywilną – grupę niebiorącą udziału w działaniach wojennych.

Mnogość obcojęzycznych opracowań poświęconych zbrodniom przeciwko ludzkości w żaden sposób nie zmienia faktu, że pewne aspekty tej kategorii zbrodni nadal są niejasne i dość kontrowersyjne. Należy także zauważyć, że dorobek orzeczniczy Międzynarodowego Trybunału Karnego (dalej: MTK) w przedmiocie zbrodni przeciwko ludzkości, mimo kilkunastu lat działalności tego sądu, wciąż jeszcze jest stosunkowo skromny.

Opracowania z zakresu międzynarodowego prawa karnego pojawiają się na polskim rynku wydawniczym od lat, ale koncepcja zbrodni przeciwko ludzkości

¹ M. Cherif Bassiouni, *Revisiting the architecture of crimes against humanity* [w:] L.N. Sadat (red.), *Forging a Convention for Crimes Against Humanity*, Cambridge University Press, Cambridge 2011, s. 58.

we współczesnym prawie międzynarodowym jest w polskiej literaturze prawnonaukowej poruszana dość rzadko². Tym bardziej więc za zasadne uznano poświęcenie tej problematyce kompleksowej monografii uwzględniającej szeroki materiał badawczy obejmujący prawo międzynarodowe oraz, częściowo, prawo krajowe.

Zbrodnia przeciwko ludzkości nie została dotychczas skodyfikowana w jednolitym akcie międzynarodowym (oddzielnej konwencji międzynarodowej). Jednocześnie Statut Rzymski jest powszechnie uznawany (do maja 2019 r. traktat ten ratyfikowały 124 państwa), a zawarta w nim definicja tej kategorii zbrodni niemal dosłownie inkorporowana została do przyjętego w 2017 r. przez Komisję Prawa Międzynarodowego (dalej: KPM) projektu przyszłej międzynarodowej konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni przeciwko ludzkości. Z tego względu przedmiotem przeważającej części podjętych w pracy badań jest regulacja tej zbrodni zawarta w Statucie Rzymskim oraz w uzupełniającym go dokumencie – Elementy zbrodni. Niewątpliwie Statut Rzymski Międzynarodowego Trybunału Karnego stanowi obecnie kluczową kodyfikację międzynarodowego prawa karnego. Traktat ten jest również głównym przedmiotem zainteresowania współczesnej doktryny międzynarodowego prawa karnego.

Niniejsza praca służy trzem celom badawczym: ogólnemu i dwóm szczegółowym. Celem ogólnym jest określenie podstawy kryminalizacji zbrodni przeciwko ludzkości. Jego realizacji posłużyła analiza wszystkich ważniejszych międzynarodowych definicji bezprawności zbrodni przeciwko ludzkości, co wiązało się z wyróżnieniem i zbadaniem wszystkich elementów konstytutywnych tej kategorii zbrodni.

Pierwszym szczegółowym celem badawczym rozprawy jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy aktorzy niepaństwowi, czyli podmioty o charakterze pozapaństwowym (tzw. *non-state actors*), mogą zostać uznani za organizację w rozumieniu art. 7 ust. 2 lit. a StMTK. Innymi słowy: sformułowany w pracy pierwszy szczegółowy problem badawczy koncentruje się na sposobie i kierunku interpretacji elementu polityki jako jednego ze znamion zbrodni przeciwko ludzkości. Problem ten ma duże znaczenie praktyczne, gdyż zakwalifikowanie określonych jednostek jako organizacji w rozumieniu art. 7 StMTK jest konieczne w celu przypisania im sprawstwa zbrodni przeciwko ludzkości. Jednocześnie zauważyć należy, że kierunek wykładni elementu polityki związany jest z cał-

² W 2015 r. wydana została monografia pt. *Zbrodnie ludobójstwa i zbrodnie przeciwko ludzkości w prawie międzynarodowym* autorstwa T. Iwanka. Praca ta, choć wnikliwie porusza wiele aspektów zbrodni międzynarodowych, nie podejmuje jednak problematyki przypisania sprawstwa zbrodni przeciwko ludzkości podmiotom niepaństwowym.

kowitym brakiem spójności poglądów doktryny. Element polityki, a zwłaszcza składający się nań niezdefiniowany w Statucie Rzymskim termin „organizacja”, jest źródłem największych kontrowersji i rozbieżności. Podjęty w pracy problem nie ma więc charakteru czysto akademickiego, gdyż faktycznie przekłada się na interpretację elementów konstytutywnych rzymskiej regulacji zbrodni przeciwko ludzkości. W związku z powyższym przedstawione rozważania będą miały na celu wykazanie konieczności szerokiej i nierestrykcyjnej interpretacji terminu „organizacja” będącego częścią składową elementu polityki. Pierwszym szczegółowym celem badawczym rozprawy będzie więc wykazanie celowości włączenia podmiotów o charakterze niepaństwowym do kategorii podmiotów mających zdolność tworzenia organizacji oraz polityki organizacyjnej w rozumieniu art. 7 ust. 2 lit. a StMTK. Efektem przyznania podmiotom o charakterze niepaństwowym takiej zdolności będzie możliwość włączenia ich do kręgu potencjalnych sprawców zbrodni przeciwko ludzkości. Analiza elementu polityki wykaże, że nie ma żadnych przeszkód, aby uznać, że na gruncie art. 7 StMTK termin „organizacja” obejmuje również podmioty o charakterze niepaństwowym. W toku badań podjętych w rozprawie sformułowana zostanie teza o konieczności szerokiej interpretacji elementu polityki współtworzącego w świetle regulacji art. 7 StMTK zestaw znamion zbrodni przeciwko ludzkości. Twierdzenie to poparte zostanie argumentami, które przedstawione zostaną w rozdziale piątym. Zdaniem autora zakres interpretacji pojęcia „organizacji” w świetle przepisu art. 7 StMTK powinien być na tyle szeroki, aby obok tworów i jednostek państwowych bądź państwopodobnych obejmował również podmioty o charakterze niepaństwowym.

Drugim szczegółowym celem badawczym rozprawy jest próba udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy państwa-strony Statutu Rzymskiego są zobowiązane do inkorporowania definicji zbrodni międzynarodowych do swoich wewnętrznych systemów prawa karnego. Problem recepcji zbrodni międzynarodowych objętych kognicją MTK przez krajowe porządki prawne omawiany jest w kontekście komplementarnego charakteru jurysdykcji MTK. Autor wyraża tu przekonanie, że państwa-strony StMTK nie są w żaden sposób zobowiązane do definiowania zbrodni międzynarodowych w swoich ustawodawstwach karnych w taki sam sposób, jak czyni to Statut Rzymski MTK.

2. TERMINOLOGIA

W obcojęzycznej literaturze przedmiotu zestaw znamion zbrodni przeciwko ludzkości powszechnie określa się mianem „*chapeau*” definicji zbrodni przeciwko

ludzkości” (ang. *the chapeau of crime against humanity*, niem. *der Chapeau-Teil der Verbrechen gegen die Menschlichkeit*, *das Chapeau der Verbrechen gegen die Menschlichkeit*). Unikając zatem karkołomnych tłumaczeń, pokracznych neologizmów czy niepoprawnych kalek językowych, jako podstawowe pojęcia przyjęto terminy „*chapeau* definicji zbrodni przeciwko ludzkości” oraz „elementy *chapeau* zbrodni przeciwko ludzkości”. Natomiast poszczególne znamiona ogólne (elementy konstytutywne zbrodni przeciwko ludzkości) określane są jako „elementy *chapeau*” (ang. *chapeau elements*, niem. *Chapeau-Elemente*, franc. *les éléments chapeaux*).

Terminy „podmioty o charakterze niepaństwowym”, „podmioty o charakterze pozapaństwowym” i „podmioty niepaństwowe (pozapaństwowe)” są polskojęzycznym odpowiednikiem stosowanego powszechnie anglojęzycznego pojęcia *non-state actors*. Termin ten został użyty w pracy w jego powszechnie przyjętym i akceptowanym rozumieniu, zgodnie z którym odnosi się do jednostek i tworów organizacyjnych niezwiązanych ze strukturą aparatu państwowego.

Przyjęte w pracy rozwiązania terminologiczne są powszechnie stosowane przez zagraniczną doktrynę międzynarodowego prawa karnego.

3. ZASTOSOWANE METODY BADAWCZE

W opracowaniu wykorzystano trzy metody badawcze powszechnie stosowane w badaniach z zakresu nauk prawnych. Podstawową metodą badawczą zastosowaną w pracy jest metoda formalno-dogmatyczna. Analizie poddano regulacje zbrodni przeciwko ludzkości zawarte w szeregu instrumentów międzynarodowoprawnych. Materiał badawczy stanowiło również orzecznictwo międzynarodowych trybunałów karnych oraz wybranych sądów krajowych. W kontekście wyłaniających się problemów dogmatycznych i teoretycznych przedstawiono i omówiono również poglądy doktryny prawa międzynarodowego. W tym celu dokonano przeglądu oraz analizy (niekiedy krytycznej) zarówno rodzimej, jak i anglo- oraz niemieckojęzycznej literatury przedmiotu.

Ponadto wykorzystano metodę prawnohistoryczną oraz prawnoporównawczą. Metoda prawnohistoryczna zastosowana została w celu przedstawienia procesu kształtowania się podstaw prawnych penalizacji zbrodni przeciwko ludzkości oraz ewolucji koncepcji tej zbrodni w międzynarodowym prawie karnym. Na podstawie analizy większości międzynarodowoprawnych definicji zbrodni przeciwko ludzkości ukazano rozwój koncepcji tej kategorii zbrodni w ciągu półwiecza, tj. od jej pierwszej kodyfikacji – Karty Międzynarodowego Trybu-

nału Wojskowego z 1945 r. (dalej: KMTW) do przyjęcia Statutu Rzymskiego w 1998 r. Metoda prawnoporównawcza umożliwiła zaś porównanie rozwiązań i koncepcji prawnych wywodzących się z prawa krajowego i międzynarodowego.

4. ZAKRES PRZEDMIOTU BADAŃ

Pojęcie „zbrodni przeciwko ludzkości”, podobnie jak pojęcie „ludobójstwa”, często używane jest w mediach – niestety potocznie – jako wyraz moralnego potępienia bądź napiętnowania określonego działania lub czynu. Dziennikarze i politycy niekiedy określają tak czyny, których mimo ich niezaprzecznego bezprawia, a często i okrucieństwa, nie można uznać w sensie prawnym za zbrodnie przeciwko ludzkości, gdyż nie wypełniają znamion tej zbrodni w rozumieniu regulacji międzynarodowoprawnej bądź krajowej. Dziennikarze nie odróżniają przy tym często zbrodni wojennych bądź zbrodni ludobójstwa od zbrodni przeciwko ludzkości³. Niniejsza praca podejmuje temat zbrodni przeciwko ludzkości wyłącznie jako pojęcia prawnego, dlatego nie znalazł w niej odbicia szeroki pozaprawny zakres semantyczny i wszelkie pozaprawne konotacje pojęcia „zbrodni przeciwko ludzkości”.

W celu przeprowadzenia całościowego oglądu procesu konceptualizacji zbrodni przeciwko ludzkości w prawie międzynarodowym analizie poddano: wszystkie źródła prawa międzynarodowego zawierające definicję zbrodni przeciwko ludzkości, orzecznictwo międzynarodowych trybunałów karnych, opracowywane przez Komisję Prawa Międzynarodowego projekty kodyfikacji zbrodni międzynarodowych oraz wybrane akty prawa krajowego.

³ Również pojęcie „zbrodni ludobójstwa” bywa często nadużywane w środkach masowego przekazu. Warto zauważyć, że w dyskursie naukowym (szczególnie w kontekście mordu katyńskiego) trwa dyskusja dotycząca interpretacji definicji zbrodni ludobójstwa. Zob. K. KarSKI, *Mord katyński jako zbrodnia ludobójstwa w świetle prawa międzynarodowego*, „Sprawy Międzynarodowe” 2011, nr 2, s. 51–82; P. Grzebyk, *Mord katyński – problematyczna kwalifikacja (w związku z artykułem Karola KarSKiego)*, „Sprawy Międzynarodowe” 2011, nr 2, s. 83–102; eadem, *Mord katyński – replika*, „Sprawy Międzynarodowe” 2011, nr 2, s. 118–122 (odpowiedź na artykuł K. KarSKiego); Z. Gałicki, *Zbrodnia katyńska – ludobójstwo, zbrodnia wojenna, czy zbrodnia przeciwko ludzkości?* [w:] M. Perkowski, J. Szymański, M. Zdanowicz (red.), *Człowiek i prawo międzynarodowe. Księga dedykowana Profesorowi Bogdanowi Wierzbickiemu*, Temida 2, Białystok 2014, s. 126. Zob. też K. Wierczyńska, *Pojęcie ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010, s. 192–195; J. Kurczab, *Zbrodnia katyńska jako ludobójstwo. Próba systematyzacji kwalifikacji prawnokarnej*, „Dzieje Najnowsze” 2017, t. 49, nr 3, s. 27–47.

Analiza bezprawia zbrodni przeciwko ludzkości wymagała zbadania opisu jej znamion oraz znamion przestępstw stanowiących poszczególne jej postaci (podtypy) zawartych w enumeratywnym katalogu art. 7 ust. 1 lit. a–k StMTK. W związku z powyższym, analizując bezprawność zbrodni przeciwko ludzkości, przeprowadzono badania zarówno strony przedmiotowej, jak i strony podmiotowej każdej z postaci tej kategorii zbrodni.

Wyłączone spod zakresu badań zostały filozoficzne aspekty zbrodni przeciwko ludzkości⁴, jak również problematyka form zjawiskowych i stadialnych popełniania zbrodni międzynarodowych⁵. Zagadnienia te z pewnością zasługują na uwagę,

⁴ Filozoficzne aspekty zbrodni przeciwko ludzkości zostały szeroko omówione w wielu opracowaniach, zob. m.in. B. Kuschik, *Humaneness, humankind and crime against humanity*, „Göttingen Journal of International Law” 2010, t. 2, nr 2, s. 501–530; Ch. Macleod, *Towards a philosophical account of crimes against humanity*, „European Journal of International Law” 2010, t. 21, nr 2, s. 281–302; J. Yovel, *How can a crime be against humanity? Philosophical doubts concerning a useful concept*, „UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs” 2007, t. 11, nr 1; D. Luban, *A theory of crimes against humanity*, „The Yale Journal of International Law” 2004, t. 29, nr 1, s. 85–167.

⁵ Z zakresu badań wyłączono również zagadnienie uznania terroryzmu za jedną z postaci zbrodni przeciwko ludzkości. Szeroko na ten temat zob. m.in. M.P. Scharf, M.A. Newton, *Terrorism and crime against humanity* [w:] L.N. Sadat (red.), *Forging...*, op. cit., s. 262–278; M. Mavany, *Terrorismus als Verbrechen gegen die Menschlichkeit. Analyse und Konsequenzen der Zuordnung zum Völkerstrafrecht*, „Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik” 2007, t. 2, nr 8, s. 324–333; J.D. Fry, *Terrorism as a crime against humanity and genocide. The backdoor to universal jurisdiction*, „UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs” 2002–2003, t. 7, nr 169, s. 169–199; R. Arnold, *The prosecution of terrorism as a crime against humanity*, „Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht” 2004, t. 64, s. 979–1000; V.-J. Proulx, *Rethinking the jurisdiction of the International Criminal Court in the post-September 11th era. Should acts of terrorism qualify as crimes against humanity?*, „American University International Law Review” 2004, t. 19, nr 5, s. 1009–1089; H.-J. Heintze, *Das Völkerrecht wird unterschätzt. Internationale Antworten auf den internationalen Terrorismus*, „Internationale Politik und Gesellschaft” 2004, t. 7, nr 3, s. 38–60. Zob. też J. Symonides, *Walka z terroryzmem w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego* [w:] J. Nowakowska-Małusecka (red.), *Międzynarodowe prawo humanitarne. Antecedencja i wyzwania współczesności*, Oficyna Wydawnicza Branta, UŚ, Bydgoszcz–Katowice 2010, s. 158–181; M. Balcerzak, *Terroryzm a międzynarodowe prawo humanitarne – kilka refleksji* [w:] T. Jasudowicz (red.), *Międzynarodowe prawo humanitarne we współczesnym świecie – osiągnięcia i wyzwania. Materiały Toruńskiej Konferencji Naukowej, 13 grudnia 2006 roku*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2007, s. 139–153; J. Ciechanowicz-McLean, *Terroryzm jądrowy w prawie międzynarodowym* [w:] J. Menkes (red.), *Prawo międzynarodowe, Księga pamiątkowa Profesor Renaty Szafarz*, Wyższa Szkoła Handlu i Prawa im. Ryszarda Łazarskiego, Warszawa 2007, s. 96–108.

ale z racji swojej złożoności znacznie wykraczają poza przyjęte ramy tematyczne niniejszego opracowania.

5. STRUKTURA PRACY

Książka podzielona została na sześć rozdziałów merytorycznych. Rozdział pierwszy zawiera wprowadzenie w omawiane zagadnienie oraz rys historyczny rozwoju koncepcji zbrodni przeciwko ludzkości w międzynarodowym prawie karnym. W rozdziale tym przedstawiono analizę regulacji tej zbrodni zawartych w Karcie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze⁶, Ustawie nr 10 Sojuszniczej Rady Kontroli z 20 grudnia 1945 r. o ukaraniu osób winnych zbrodni wojennych, zbrodni przeciwko pokojowi oraz zbrodni przeciwko ludzkości⁷, Statucie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego dla Dalekiego Wschodu (dalej: StMTWDW)⁸, opracowywanych przez KPM projektach kodyfikacji zbrodni przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości, statutach międzynarodowych trybunałów karnych *ad hoc* oraz statutach wybranych trybunałów hybrydowych.

W rozdziale drugim omówiona została struktura zbrodni przeciwko ludzkości jako zbrodni prawa międzynarodowego. Rodział ten podejmuje kwestię strony przedmiotowej i strony podmiotowej zbrodni przeciwko ludzkości oraz zagadnienie okoliczności kontratypowych, tj. okoliczności wyłączających karalność sprawy zbrodni.

Rozdział trzeci odnosi się do statutowego opisu zabronionego zachowania i jego skutku. W rozdziale tym przedstawiono szczegółową analizę znamion zbrodni przeciwko ludzkości. Analiza stron przedmiotowej oraz podmiotowej zbrodni przeciwko ludzkości przeprowadzona została w odniesieniu do orzecznictwa sądów międzynarodowych oraz poglądów doktryny.

Rozdział czwarty zawiera analizę stron przedmiotowej i podmiotowej poszczególnych postaci zbrodni przeciwko ludzkości (tzw. *underlying offences*) zawartych w enumeratywnym katalogu art. 7 ust. 1 lit. a–k StMTK. Badanie każdej z postaci zbrodni przeciwko ludzkości obejmowało analizę orzecznictwa

⁶ Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego (Dz. U. z 1947 r. Nr 63, poz. 367).

⁷ Control Council Law No. 10, Punishment of Persons Guilty of War Crimes, Crimes against Peace and against Humanity, 20 December 1945, Official Gazette of the Control Council for Germany, No. 3, 31 January 1946, s. 50–55.

⁸ General Orders No. 20, General Headquarters Supreme Commander for the Allied Powers, 26 April 1946, U.S. Department of State Publications 2675, s. 11–16.

międzynarodowych trybunałów karnych *ad hoc* w zakresie danego podtypu oraz analizę stron przedmiotowej oraz podmiotowej danego czynu karalnego.

Rozdział piąty podejmuje problematykę znamienia polityki państwowej lub organizacyjnej, która jest przedmiotem jednej z ważniejszych naukowych dyskusji doktryny w ostatnich latach. W rozdziale tym autor przedstawił uzasadnienie przyjętej w pracy tezy o konieczności szerokiej interpretacji tzw. elementu polityki na gruncie art. 7 StMTK.

W rozdziale szóstym omówiono kwestię implementacji przepisów Statutu Rzymskiego do wewnątrzpaństwowych systemów karnych w kontekście zasady komplementarności jurysdykcji MTK. W rozdziale tym przedstawiono rozważania na temat (braku) obowiązku inkorporowania przepisów StMTK do krajowych systemów prawa państw-stron Statutu Rzymskiego.

* * *

Materiały wykorzystane w publikacji uzyskano podczas licznych kwerend bibliotecznych, przeprowadzanych m.in. w Bibliotece Sejmowej oraz Bibliotece Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu, Bibliotece Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Bibliotece Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, Bibliotece Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Bibliotece Niemieckiego Instytutu Historycznego w Warszawie oraz Bibliotece Wydziału Prawa Uniwersytetu Hamburskiego.

W pracy uwzględniono stan prawny na dzień 1 czerwca 2019 r.